

A szerelmi vagy szerelemmel kapcsolatos dalok, románcok, balladák többségében a hűség áll a központi helyen. A Nyugatra vándorolt emberek érzélemvilágában a hűség volt leginkább próbára téve, hiszen szerelmeseik vagy otthon maradtak a keleti vidéken, vagy Európában. Szép példája az igaz szerelemnek a kis indián lány, Mohee esete, aki boldogan él sátrában az európai férfival, de az visszatér az Óvilágban hagyott kedveséhez. Amikor azonban látja, hogy „a kis Mohee-hoz senki, senki nem fogható”, otthagyja hűtlen kedvesét, és visszatér a kis indián lányhoz.

Az Ó jaj, ó jaj nekem! című dal ismeretlen szerzője tömören foglalja össze a szerelemtől alkotott véleményét: „... de szép a szerelem, / míg frissnek érzed, fiatalnak! / Amint öregszik, csak hidegszik / s ellillan, mint az esti harmat.”

A gyűjtemény népdalaiban, balladáiban gyakran európai motívumra ismerünk, de ezek az Újvilágban sajátosan amerikaiakká váltak. Elvesztették például természetfeletti elemeiket, melyek itthon bizonyos hiedelmekhez kötődtek. A vegyes származású, különféle vallású amerikai közösségekben az európai babonák nem éltek tovább. Új témákkal is találkozunk a bemutatott népköltészetben: a természeti csapásokat: földrengést, árvizet, homokvihart, folyami és vasúti katasztrófát énekelnek meg a nép költői. Az emberek egymás közti konfliktusai mellett tehát megjelennek az ember és természet gyakran halálos végű összecsapásai is. Az így keletkezett dalokat, balladákat vándorénekesek vagy egy-egy kocsmá szerződötett mulattatói adták elő bendzsókísérettel. Gyárfás Endre az észak-amerikai népköltészetből magyar nyelven elsőként adja közre e gyűjteményt, mely maradandó élményt nyújt az olvasónak.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

S Z Í N H Á Z

PATAKI LÁSZLÓRÓL*

Számomra, s ebben a véleményemben semmiképpen sem vagyok, lehetek egyedül, Pataki László a jugoszláviai magyar színház utóbbi, majd fél évszázadának legmarkánsabb színházi egyénisége. Sajátos jegyeket mutató művészete és számos jelentős, emlékezetes szerepe tették egyedülálló, nagy formátumú színészé, jouvet-i értelemben vett színházi emberré, akinek csak egy mestersége van – a színháztás.

Pataki László erre a pályára, amely Molière szavai szerint „teljes embert követel”, hivatásos színésznek a szabadkai Magyar Népszínház – ahogy akkor hívták a későbbi, mai Narodno pozorište–Népszínházat – első bemutatójától, 1945. október 29-étől tekinthető, amikor von Weingerade német vezérkari tisztet játszotta a maga rendezte színház-avató előadásban, a filmtéoretikusként, mint drámaíróként ismertebb Balázs Béla partizán tárgyú drámájában, a *Boszorkánytáncban*. Erről az alakításról írta az egyik helyi lap, a *Hrvatska riječ* kritikusa, G. K.: „jellembábrázoló játéka komoly tehetségre utal, s jelzi, hogy nagyon is fejlődőképes színész”. És a kritikusnak igaza volt, lám, olykor a kritikusoknak is igazuk lehet.

A *Boszorkánytánc*tól napjainkig, mert noha Pataki László néhány éve nem lépett színpadra, ma is számon tartott színész, számomra, egyéni időszámításom szerint Pataki

* Elhangzott a Vajdasági Színházi Múzeum Színészportrék című sorozatának Pataki László-est-jén május 5-én

László színészetének két korszaka van: 1945-től 1963-ig és 1963-tól máig. A korszakhatár részben teljesen szubjektív, részben azonban színháztörténetileg indokolt. Szubjektív, mert az emlékezetemben megőrzött, fennmaradt első Pataki-alakítás, vitéz Urban Oliver Miroslav Krleža *Lédájában*, ehhez az évhez kötődik. Ez a kivételes színházi élmény azonban színháztörténeti esemény is volt, nyilván nem véletlenül esik egybe a magyar társulat ekkortáji formálódó, érlelődő korszerű műsorpolitikájának, modern játéktípusának kezdetével, amelyet Pataki László mellett a körünkben is jelen levő Virág Mihály rendező és a már sajnos több éve halott, remek direktor, Dévics Imre jegyzett, s természetesen a társulat, amely ekkor az ország egyik legkomplettebb, legjobb együttese volt, Petrik Pál díszlettervezővel s olyan kiváló színészpártnerekkel, mint Romhányi Ibi, az itt levő Fejes György és Karna Margit, továbbá Szilágyi László, Tóth Éva, Heck Paula, a Szabó házaspár, Versegi József s a többiek, akikhez fokozatosan felzárkóztak az évek során a fiatalok.

Tudom, utánanéztem, mi volt műsoron Szabadkán 1963 előtt, olvastam, mit írtak a kritikusok a színház kezdeti realista korszakáról és az ötvenes évek közepétől ezt felváltó szórakoztatóbb jellegűvé változott műsorról, és ezen belül a Pataki-alakításokról és a szám szerint szinte ugyanannyi Pataki-rendezésről. Tudom, hogy von Weingerade után többek között Pataki László volt Goldoni hazugja – „Leilo szerepét az előadás teljes egészében sikerrel és tisztelettel parancsoló színvonalon játszotta színészi tehetségével Pataki, írta az akkori helyi horvát lap, uralta a színpadot” –, tudom, hogy játszotta Molnár Ferenc Amerikában is sikert aratott peremvárosi vagányát, Liliomot, akihez, bár kívánja, nem illik az érzelmesség, hogy játszotta a *Lúdas Matyi* című népi játék rettegett földesurát, Döbrögit, akit elvett lúdjaiért háromszor ver meg a leleményes legényke, ő volt *A sevillai borbély* Almaviva grófja, kit Figaró, a furfangos borbély segít boldogságához, ő Manders tiszteletes, Ibsen *Kísérletek*jének gyáva, kéterkölcös papja, Pataki László volt a címszereplője a *Volponének* és a *Kir Janjának*, ő Marko Barić, Milan Begović *Ki a harmadik?* című szerelmi történetének főszereplője, s ő Leone Glembay, Miroslav Krleža nagypolgári családtrilógiájából, melynek Pataki által megformált változatáról a merev szemléletű kritika, amely a betegesen dekadensnek mondott alak teljes elítélését kérte számon, azt is kénytelen volt megállapítani: „Pataki László Leonéja nagyszerű alakítás”, tudom, hogy ő fogalmazta magyar színpadra Shaw különc professzorát, Higginset, akit Pataki nélkül itt színpadra sem lehetett volna vinni, ő játszotta az *Éjjeli menedékhely* hitvesztett Színészét, s még megannyi szerepet, miközben minden második-harmadik előadást ő rendezte, másfél évre átruccant Zomborba magyar társulatot vezetni, és olykor Topolyán is vállalt rendezést.

Minderről vannak ismereteim, de igazi Pataki-emlékeim 1963-tól vannak, a Glembay-trilógiát záró, komédiába forduló *Lédában* látott, az egykori pétervári osztrák–magyar cs. és kir. követségi tanácsos, később parkett-táncos és steward s végül képzőművészeti kritikussá lett Urban Oliverral történt találkozás óta. Attól a szereptől, amivel a Sterija Játékokon is bemutatkozhatott, mégpedig cseppet sem gyengébb változatban, mint az akkor már országos hírnék ismert, tartott Relja Bašić, aki ugyanabban az évben játszotta az újvidéki fesztiválon ezt a szerepet. Pataki László alakításától, melyről a *Borba* kritikusa azt írta, hogy a színész „virtuóz színpadi technikája lehetővé tette az összetett szerep minden vonásának decens ábrázolását”, Vukovics Géza a *Magyar Szóban* pedig az alakítás hitelességét dicsérte, ettől a színészi remekléstől kivételes nagy szerepek és alakítások sora indul, felsorolni is elegendő, hogy beleszédüljünk. Mondjam? Persze, hogy mondom, azért vagyunk itt. Bicska Maxi, ifj. James Tyrone, Don Zane, Lucifer, Zsigmond császár, Dundo Maroje, Bánk bán, Barnabás, Chaerea, James Tyrone, Romulus császár, Don Quijote, Jób, Shannon, Trigorin, Azdak, Szerebrjakov professzor, Lőrinc

barát, Iván, a Rettentő, Tartuffe. . . Elég? Legyen, még ha a vígjátéki szerepeket s a kisebb feladatokat nem is említjük.

Legkönnyebb lenne most sorra venni ezeket a szerepeket, s mindegyikről szólni, vagy úgy, hogy saját emlékeimet idézzem, vagy úgy, hogy kritikákból idézek. Ehelyett inkább azzal próbálok, hogy összefoglalóan jellemezzem a Pataki-féle színjátszást, szerepformálást.

Mindannyian ismerjük a színészparadoxon fogalmát, jelenséget. Ez a Diderot-tól származó kifejezés, amely szinte sloganné vált, eredetileg azt jelentette, hogy a színész olyan ambivalens lény, aki miközben azonos szerepével, ellenőrzi is a szerep cselekvéseit, gesztusait, egyszerre van a szerepen belül és a szerepen kívül, idővel és színjátszással kapcsolatos bármilyen ellentmondás megnevezésére, jellemzésére használatossá vált. Értjük rajta, hogy a színész estéről estére kettős drámát él át, azt, amelynek a szerep alakítójaként részese, s azt, amelyet ő vív a közönséggel művészete elfogadtatása érdekében. Hogy a színésznek, míg egy szerepe műsoron van, a hosszútávfitó módjára kell beosztania erejét, ugyanakkor pedig estéről estére elég, mintha másnap, tizedik vagy századik nap nem kellene ugyanazt a kört futnia. És természetesen az is a színészi lét paradoxona, hogy a színésznek egyszerre kell idomulnia szerepéhez és ezt a szerepet saját egyéniségéhez kell törni. Vagyis ahogy a színész formálja a szerepet, szerepeit, ugyanúgy formálják a szerepek is a színészt. Láttuk, milyen szerepeket játszott többek között Pataki László. Milyenné tették őt ezek a szerepek? Nem tudom. Illetve azt tudom, hogy milyen ember Pataki. Kellemes, de tud kellemetlen is lenni, kommunikatív, de olykor zárkózott, olyan, akivel jó együtt lenni, s olyan, akit olykor jó elkerülni. Szerepei hatására ilyen? Nem tudom. Talán. De azt tudom, hogy szerepeiben Pataki László rendre ezek ellentmondásait mutatja meg. A császársban a komédiást, a lelkészben a segítőkészséget és a pusztító erőt is, a fősvényben a káros szenvedély mellett az esendőséget, a ravasz ellenszenvenességében a rokonszenvet kiváltó vonásokat is, a rablóvezérben, a vagányban a melegszívút, a jólelkűt is, az igazságtalanul szenvedőben az igazságban hívót, a meggyőző szavúban a hamis-ságot, a hatalom emberében a halandót, a komédiásban a szenvedőt, a szenvedőben a ripacsot, a szellem emberében a kisszerűséget is, a bohócban a hóhért is, a szemtelenben az alázatost is. Tovább nem sorolom, holott tehetném, hiszen ezek az egy emberben megbújó ellentmondások nem az elmélet kitalálta kettősségek, hanem Pataki szerepeinek ellentmondásai, amiket ő tehetségével megmutat, ábrázol. A Pataki-szerepek gazdag galériájában nincs egyetlen egysíkú szerep, ember sem. Mind élnek, mind valódiak, mert ellentmondásokból vannak szöve. Ezért írhattam Tóth Ferenc *Jób* című drámájának címszerepe láttán: „Jelmeze, maszkja ellenére Pataki nem a bibliai Jób, hanem kortársunk, ismerősünk, mi magunk.” De mondhatnánk ezt Pataki László felsorolt szerepeinek bármelyikére. Mindben egyszerre nyújtja át, tárja elénk a szerepet és önmagát. S még valamit. Azt is megmutatja, milyenek vagyunk mi.

Abban a kegyetlen alkuban, amit a színész kénytelen kötni az idővel, hogy művészete csak addig él, amíg ő jelen van, előttünk áll, játszik, ezt a hármasságot nyújtja: a szerep valóságát, saját magát és a mi tükörképünket, akik őt nézik.

Ezért nagy színész. Kivételes tehetség.

GEROLD László